

КОНТАКТИ НА БЪЛГАРСКИ ДЕВИЧЕСКИ МАНАСТИРИ С РУСИЯ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Докторант Биляна Карадакова

Възникването и развитието на девическите манастири в българските земи през епохата на Възраждането е историческа промяна в организацията и дейността на женското монашество. Преходът от индивидуални килии към развит самостоятелен манастирски комплекс протича сложно, хронологически и пространствено неравномерно, без пряка приемственост от Средновековието. От началото на XVIII в. започват специфични исторически социално-културни процеси, които налагат създаването на женски монашески общности с ново съдържание и значение за формиращата се българска нация. Стремжът към просвета и култура и конкретно обществената потребност от образование за девойките, са първопричината за изграждането на девически килийни училища към мрежата от монашески метоси и къщиикилии. Осъществяването на това дело е в ръцете на замогващата се буржоазия от търговци, предприемачи и еснафи, заради което и самите манастири възникват в среда от градски тип, а първите монахини са от влиятелни заможни семейства – основни дарители на обителта. Потребностите на градската буржоазна светска среда от изява и реализация в условията на османска политическа и гръцка духовна власт, изпълва с ново съдържание познатите от Средновековието форми на социална и народностна организация. Затова и в девическите монашески общности навлизат идеите за модерна просвета, духовна еманципация и социална активност. Съчетаването на разнородни тенденции в самото общество – религиозна, народностна и модерна, се проектира и в духовните среди, особено сред най-близко стоящите, каквито са девическите обители. Девическите манастири от епохата на Възраждането се зараждат и функционират изключително чрез околната социална (селищна) среда, затова промените в тях, в структурно и функционално отношение, са отговор на промените и потребностите на средата. Тази взаимовръзка обяснява неравномерното развитие на формите на женското монашество в българското пространство. Най-големите девически манастири възникват през XVIII и особено първата четвърт на XIX в. в селища от нов възрожденски градски тип като Калофер, Габрово, Казанлък, Арбанаси, Самоков.¹ По-малките девически обители също се активизират и разкриват своя принос в общия исторически процес. Това са метосите-манастири в Сопот, Ново село, Батошево и Присово. Историята на възникването и дейността на девическите манастири е важна част от изследването на монашеството в българските земи. Съществена част от тази история е връзката им с Православна Русия.

Българо-руските връзки са значима тема в историографията на двата народа още от епохата на Възраждането и засяга широк кръг от политическите, културно-религиозните и обществени влияния и взаимоотношения.² Историческата връзка, обусловена от православната

¹ В Калофер от 18 в. съществуват четири девически метоси – най-големият Горен „Въведение Богородично“, Долен „Рождество Христово“, „Св. Троица“ и „Св. Богородица“. Другите девически манастири са: Габровски „Св. Благовещение“ от 1836 г., Казанлъшки „Въведение Богородично“ от 1828/1830 г., Арбанашки „Св. Николай Чудотворец“ от 1833 г., а много преди тях, през 1772 г. е основан Самоковския „Покров Богородичен“. Най-старият известен девически метох-манастир е Сопотския „Въведение Богородично“ от 1665 г. Като семейни обители са основани Новоселският „Света Троица“ през 1830 г., Батошевският „Въведение Богородично“ през 1871 и Присовският „Св. Панталеймон“ през 1872 г.

² Венелин, Юрий Ив. „Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам“, т. 1 1829, 1841.; отношенията с Русия и Източния въпрос се коментират и в статии на Г. С. Раковски, Л. Каравелов, П. Р. Славейков, Ив. Селимински, Хр. Ботев и мн. др. във възрожденската преса

религия, славянската езикова и етнокултурна общност от Средновековието, придобива ново съдържание през XVIII – XIX в. То се разкрива в генезиса на национално-освободителните концепции и политически движения на българите. Освободителната мисия на Православната империя се пречупва през оформящия се национален идеал и представите за модерна европейска българска държава. Процесът е сложно противоречив в контекста на Източния въпрос, балканските освободителни движения и руско-турските войни. Общността на православието и славянството се оказва недостатъчен аргумент за руската политика в полза на българите по време на църковна борба, но е от изключително значение за православно духовенство до самото съществуване на царска Русия (1917). Водеща роля до Освобождението на България в българо-руските отношения играят руската имперска и църковна политика, дейността на манастирите и на неформалните идейно-просветителски кръгове във възрожденското общество. Девическите обители стават субект в тези отношения след собственото си институционализиране в манастирски комплекси. Напълно логично е и през довъзрожденската епоха български жени да се замонашават в руски манастири, да се образуват, да събират помощи за своите храмове, да извършват и поклоннически пътувания из руски светини, но домашни извори за такава дейност не са запазени. Естествена среда за контакт на монахините с Русия са колониите на преселниците в Киев, Одеса, Кишинев, Болград, а също и емиграцията във Влашко и Молдова, в Букурещ, Браила, Измаил и т.н.

Отношенията между българските девически манастири и Русия през епохата на Възраждането могат да се определят в няколко типа: 1. Получаване на девическо и духовно образование от жени - монахини или впоследствие замонашени. 2. Внасяне на руски богослужбени книги и утвар за нуждите на девическите обители, както и съответното изнасяне на български книги и реликви за Русия. 3. Събиране на помощи в Русия от нарочно изпратени монахини със съответния разрешителен режим. 4. Осъществяване на лични и официални връзки на монахини с руски светски и духовни институции. От руска страна следва също: 1. Посещаване на български обители от руски духовни и светски лица. 2. Установяване на руски духовни лица – свещеници, монаси, монахини в български манастири и прилагане на руски духовни практики. 3. Лично обвързване на светски лица в Русия с поддържането на определен български манастир и осигуряване на редовното му финансиране.

Обичайно българо-руските контакти се активизират в периодите на руско-турските войни. Различните типове отношения и примери от изворите са разглеждани в българската и руската историография. Контактите на българските девически манастири с Русия обаче не са изследвани самостоятелно. Акцентът тук не е върху материалната помощ. Предметът на проучване е руското идейно-религиозното влияние върху българското женско монашество.

(напр. Селимински, Ив. „Политиката на Русия и на великите сили към Турция и към подвластните ѝ народи“ (1859).; Муравьев, А. Н. „Сношения России с Востоком по делам церковным“, изд. на Московската Духовна академия, 1858, 1860.; Каптерев, Н. Ф. „Характер отношений России к православному востоку в 16 и 17 столетиях“. Второ издание, Сергиев Посад, 1914 (първото издание е публикувано със заглавие „Чтения Общества любителей духовного просвещения“, Москва, 1885.); Лебедев, А. П. „История греко-восточной церкви под властью турок (от падения Константинополя (в 1453 году) до настоящего времени)“. Т. 1-3, 1896.; Сб. „Руско-български връзки през вековете“, БАН, 1986.; „Руски пътеписи за българските земи 17-19 век“, съст. М. Кожухарова, С., 1986.; Сб. „Русия и българското националноосвободително движение 1856-1876“, Т. 1, ч.1-2, С., 1987, 1990.; Тодорова „Русия, Англия и Танзиматът“, С., 1980.; Новичев, А. Д. „История Турции 1839-1853“, Ленинград, 1973.; Паскалева, Виржиния „Русия и българския църковен въпрос до Кримската война // Изследвания в чест на акад Михаил Арнаудов. Юбилеен сборник. С., 1970.; Дойнов, Д. „Българската общественост и Руско-турската освободителна война 1877-1878“, С., 1978.; Освобождението на България. Кореспонденции и материали на руския печат 1876-1879“. С., 1988 и мн. др.

Анализът на историческите процеси насочва към тезата, че руското влияние е една от причините за възникването и разцвета на девическите манастири през Възраждането. Предпоставки за такова взаимодействие откриваме в усиленото навлизане на руска печатна религиозна литература, доставянето на предмети от руското религиозно изкуство за нуждите на българските храмове – утвар, одежди, икони, реликви, пособия и т.н., целенасоченото монашеско и девическо обучение в Русия, идейните внушения от монахините – руски възпитанички и от дарителите на девическите манастири – руската аристокрация и българските емигрантски общности.

Изследванията на православното монашество представят тезата за динамично развитие на руското женско монашество през XIX в. – основаване на нови девически обители, увеличаване броя на монахините с навлизането на селячеството в монашеския живот, разпространяване на разнообразни форми на женско монашество из Европейска Русия и на изток, активизиране на действащите девически монашески общности с разнообразна стопанска, религиозна и социална дейност.³ Преимущество за съвременната руска историография в изследването на женското православно монашество са запазените архивни документи за девически манастири от XVIII и XIX век, държавни и църковни постановления, доклади, статистически сведения, описи,

³ Руската историография разполага със значителна литература, посветена на женското монашество, сред които са: „Жизнеописания отечественных подвижников благочестия 18 и 19 веков“ - 14 томно съчинение-сборник, съставено от епископ Никодим (Кононов), изд. 1906—1910 г. в Атонския руски манастир „Св. Панталеймон“. В него се съдържат 115 женски жизнеописания, сред които 30 на игуменки-настоятелки и основателки и над 30 на монахини.; монахиня Таисия (Карцова) „Русское православное женское монашество 18-20 вв.“, изд. в Русия през 1992 г. с 51 жизнеописания на монахини и кратка история на няколко девически обители.; сборник „Православные подвижницы двадцатого столетия“, съст. С. Девятова, (М., 2008), в който са събрани 70 биографични съчинения за жени-монахини.; Смолич, И. К. „Русское монашество“, изд. 1952, 1999.; Григорович, Н. „Женские общины, существующие в России под покровительством духовного и гражданского начальства“ (1877 г.) – авторът описва 34 женски общности, съществуващи в Русия до 1877 г.; духовник Евгений А. Болховитинов (кр. 18 – първа пол. 19 в.) „Описание монастырей Вологодской епархии“, „Историческое сведение о Вологодской епархии и о пермских, вологодских и устюжских архиереях“, „Всеобщее введение в историю монастырей греко-российской церкви“ и др.; духовник Макарий (М. П. Булгаков, 1816-1882)- автор на история на християнството в Русия, история на Русия, въведение в православното богословие и др.; архимандрит Леонид (Лев А. Кавелин, 1822-1891, владее 8 езика, вкл. български, сръбски, гръцки - автор на историческо описание на манастирите в Калужка епархия и „Историческое описание Сербской царской лавры Хиландаря и ее отношение к царствам Сербскому и Русскому“ (изд. 1868), създава музейни и библиотечни сбирки от старините в манастирите, на които е настоятел; Денисов Л. И. Православные монастыри Российской империи. В 3-х частях. М., 1908.; Най-новите изследвания на руското женско монашество са: Букова О.В. „Женские обители преподобного Серафима Саровского. История десяти нижегородских женских монастырей“ ,Н.-Новгород, 2003.; „Былое и настоящее Троекуровского женского монастыря“ // Тамбовские епархиальные ведомости. 1871. № 11. С. 347.269.; Васильева О.Ю. Судьбы русских монастырей в XX в. // Монашество и монастыри в России XI—XX в. Исторические очерки. М., 2002. С. 332—342.; Громько М.М. „Жизнеописания неканонизированных подвижников благочестия XIX в. как источник для изучения массового религиозного сознания“ // Этнографическое обозрение. М., 2000. № 6. С. 45—56.; Емченко Е.Б. „Государственное законодательство и женские монастыри в XVIII—начале XX вв.“ // Церковь в истории России. М., 2003.; Емченко Е.Б. „Женские монастыри в России“ // Монашество и монастыри в России XI—XX века. Исторические очерки. отг. ред. Н.В. Сеницына. М., 2002. С. 373.; Емченко Е.Б. „Православные женские общины в России в последней трети XVIII — начале XIX в.“ // Вестник церковной истории. М., 2006. № 1.; Емченко Е.Б. „Преподобный Серафим Саровский и женское монашество в конце XVIII — начале XX века“ // Наследие Серафима Саровского и судьбы России. Материалы научно-богословской конференции. Н.-Новгород, 2004.- 504 с. С. 129. и мн. др. Темата за женското православно монашество откриваме и в няколко дисертационни труда: дисертационен труд на Олег Викторович Кириленко „Женское православное подвижничество в России (xix – середины xx в.)“, Москва 2011.; на Валентина Л. Колесникова „Женщина духовного сословия второй половины XIX - начала XX столетия: исторический портрет на примере Курской и Тамбовской губерний“, Белгород 2007.; на Владислав А. Овчинников „Православные монастыри, архиерейские дома и женские общины Томской епархии во второй половине XIX - начале XX вв.“, Кемерово, 2002, (вж. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/catalog/istoricheskie-nauki/etnografiya-etnologiya-i-antropologiya#ixzz2MwFgRNj0>) и др.

рапорти на чиновници и игумении по нареждане на обер-прокурора на св. Синод на РПЦ, на имперската канцелария и на Московската Духовна академия.⁴

Един от проблемите на руското женско монашество, изследван в историографията е превръщането му в общонародно явление през XIX до ср. на XX в., каквото не се открива в предходните столетия. Историческите промени на епохата очертават идейните и социални характеристики на новите монашески общини: възраждане ценностите на раннохристиянското подвижничество и връзката му с формите на женска социална активност, засегнала всички съсловия; демократизацията на църковната система, също и активната роля на дворянството в управлението и дейността на манастирите. Голямата промяна от началото на XIX век в Русия е, че основаването на монашески общини е инициатива на жените главно от съсловието на селячество. Процесът вече е започнал, когато с реформен акт на император Александър II през 1861 г. е премахнато крепостничеството.⁵ През 1853 г. митрополит Филарет съставя „Правила за благоустройството на монашеските братства в московските ставропигиални обители“. ⁶ Те са разпространени из епархиите като устав на много манастири, включително и девическите. Монашеството дава възможност за свободно преминаване на селяните в по-горната социална категория на духовенството и е алтернатива за малоимотни и безимотни. Основният проблем е свързан с бума на женското монашество през този период в Русия и в българските земи. Връзките между двете страни и сходствата в историческото развитие на православното монашество определено имат отношение към възникването на българските девически манастири през Възраждането. Последните обаче са натоварени с друг тип обществени очаквания и потребности, по-близки до светския живот. Възникването на новите женски общини в Русия е характеризирано в основни линии така: ⁷ 1. Новите девически манастири са изцяло дело на народните маси – не са елитарни, основани с указ или политическо решение.; 2. Подвижничеството през XIX в. е израз на особена народна религиозна активност, мотивирана от духовните стремления на жените, като се придържа плътно към християнската традиция и монашеския канон.; 3. Основната идея на подвижничеството е преодоляването на трудности,

⁴ Исторически извори за руското женско монашество се откриват в архивите в Санкт Петербург - РГИА (ф. св. Синод), Пушкинов дом, Архив на руския етнографски музей (фонд княз В. Н. Тенишев), епархиални сведения в държавните архивите на Тамбовска област (ф. 181), Курска област (ф.502), Воронежска област (ф. 967) ; официални документи като „Правила для женских православных общин Нижегородской епархии: Арзамаской, Ардатовской, Зеленогорской, Дивеевской“ (1845), Списание настоятельницы женской монастыря и общин“ (1889), 308/8, № 8359, библиотека на Московската Духовна академия; съчинение на йером. Серафим (Кузнецов) „Женские иноческие уставы“, Кунгур, 1910 и др.

⁵ Няколко примери за намесата на държавата в организацията и дейността на монашеството са: императорски указ от 1738 г. за привилегированото отношение на монасите от катедралните лаври – по-голямо почитание и издръжка от останалите монаси.; през 1823 г. с указ се постановява монаси, отличили се с образованост, да се произвеждат в сан архимандрит и да се ангажират в преподавателска и научна богословска дейност; през 1817 г. е създадено Министерство на религиозните въпроси и народното просвещение, обединяващо дейността на три ведомства: Министерството на народното просвещение, Синода и Главното управление на религиозните въпроси на разните изповедания, начело с княз А. Н. Голицын (вж. Зырянов, П. Н. *Русские монастыри и монашество в XIX и начале XX века*, Москва, 2002 (320 с.). Часть первая „Монастыри и монашество в XIX веке“. Москва 2002 (320 с.), с. 153.).

⁶ Зырянов, П. Н. *Русские монастыри и монашество в XIX и начале XX века*, Москва, 2002 (320 с.). Часть первая „Монастыри и монашество в XIX веке“. Москва 2002, с. 52.

⁷ Зырянов, П. Н. Цит. съч.; дисертационен труд на Олег Викторович Кириленко „Женское православное подвижничество в России (xix – середины xx в.)“. Москва, 2011 г. (Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/catalog/istoricheskie-nauki/etnografiya-etnologiya-i-antropologiya#ixzz2MwFgRNj0>);

самоотвержението и послушанието в полза на обителта. Манастирския пост и молитва са второстепенни - цени се труда.; 4. Изграждането на обителите става с участието на всички съсловия, според възможностите и положението им, а съсловната идентичност и разделение се заменят с новата монашеска.; 5. Послушничеството се развива в новото идейно поле на манастирския живот, има своите религиозни основания и ценност, духовно обогатява народните низини. То е религиозно-културен феномен на мнозинството жени от селячеството, предизвикани да скъсат със социалния ред и съсловно положение.

Все още не е ясно как обществените исторически промени стимулират конкретно женското православно монашество, но на тази основа се открива значително сходство в развитието на българските и руските девически манастири през XIX в. Това е още една възможност за взаимодействие между тях. Много впечатляващо е това сходство на фона на съществените социално-политически различия между Руската и Османската империи. Условията за църковно-религиозна дейност в Православната империя са несравнимо по-благоприятни в сравнение с тези в българските земи, изгубили в кр. на XIV в. своята държавна и църковна самостоятелност. Ето защо руското духовно влияние като фактор за развитието на българските девически манастири съвсем не е тясно идейно-религиозен проблем, а е обвързан с новото структуриране и осмисляне на женското монашество във възрожденската социо-културна среда. Разкриването на тази взаимовръзка осветлява не само произхода на девическите манастири, но и задълбочава представата за историческото значение на българо-руските отношения. Активизирането на руската политика на Балканите от втората половина на 18 век и изострянето на българския национален въпрос са политически стимул за новото развитие на българо-руските отношения. Руско-турската война 1877-1878 г. не е преломната кулминационна точка в тях, а доказателството за вече съществуващо по-високо ниво на идейно-политическо взаимодействие, продължило практически до Болшевишката революция 1917 г. Новият социален ред, наложен от болшевиките, коренно преобразува историческите българо-руски отношения и силно рефлектира върху връзката с българските манастири.

Историческите сведения за български монахини, образовани в Русия от XVIII и XIX в. са представени кратко в различни видове домашни извори – приписки, посветителски надписи, частна кореспонденция, спомени, предмети. Предполага се, че голямата част от свидетелствата са унищожени при опожаряването на девическите манастири в Калофер, Казанлък, Сопот, Ново село, Батошево по време на Априлското въстание и Руско-турската война. Известно е, че според канона и традицията даренията се вписват в кондиката на манастира (или в специална книга за даренията), поменува се името на дарителя в молитви, ктиторски надпис или ктиторски портрет. Събирането на помощи за манастира задължително става с писменото разрешение (пандахуса) на висшите духовни власти, игумена и местния управител. Руското правителство налага разрешителен режим за събиране на помощи от определен манастир в даден регион – еднократно или през няколко години. Издадените документи са известните „жалованные грамоты“, каквито притежават някои български манастири още от XVI век. През XIX век снабдяването на българските манастири с необходимите документи за събиране на помощи в Русия минава през съответните консулски служби. Един от най-активните дейатели на българо-руските връзки през XIX век е Найдено Геров в качеството му на руски консул в Пловдив. Той е важен посредник в контактите на българските девически манастири с Русия, а запазените архивни материали са основен исторически извор. Посредници и дарители на девическите манастири са и представителите на влиятелната емиграция в лицето на Евлоги и Христо

Георгиеви, Н. Палаузов, В. Априлов, Н. Тошкович, Петър Берон, Панарет Рашев, Васил Рашеев, братя Пулиев и мн. др. Повечето от тях са родственици на монахини в Калофер, Казанлък и Габрово. Личните им връзки с руския аристократичен елит правят възможни посещенията на български монахини дори в императорския двор. Важно условие за успеха на монашеските пътувания са личните качества на изпратените монахини, сред които е руската им образование. Монахини посещават и руски манастири - лаври, от които най-често донасят книги и утвар, но най-щедрите дарители са от средите на дворянството. Българки постъпват в руските девически училища, за да се подготвят за учителки на по-високо от килийното равнище, с познания за църковнославянския език извън гръцката духовна среда. Ориентацията към руските учебни заведения обективно е продиктувана от липсата на новобългарско училище до 40-те г. на 19 в., но също така е съзнателен отговор на народността от засилващата се гръцка пропаганда. Сведенията за изцяло българския характер на девическите манастири от Възраждането потвърждават тезата - богослужението в тях се води на говоримия български език и се използват главно руски печатни богослужебни книги. В устойчивата народностна среда на Калофер, Габрово, Казанлък, Сопот тази „политика“ не се откроява. Същинското ѝ значение изпква в етнически чуждата среда. Такъв пример е Арбанашкият девически манастир „Св. Николай Чудотворец“, основан от игумена на Преображенския манастир и съратник на Йосиф Соколски отец Зотик през 1833 г. Тогава са построени килиите срещу храма за 2 700 гроша, през 1834 г. е построена магерницата за 2 100 гроша, а през 1836 г. – щерната за 7 000 гроша. Летописната бележка гласи: „Тези направи, украшения като се извършиха и наредиха под надзирателството на съставителя, подкрепителя и надзирателя на манастира преподобнейшего отца нашего Зотика и под помаганието на игуменката сестра наша Теодора, те се представиха о Господе през 1837 год.“⁸ В новата девическа обител богослужението се извършва само на български език докато в целия регион доминира гърцизмът. В Протоколната книга на манастира⁹ в отделна графа са описани волните помощи от разни лица, най-често от Търново, Арбанаси, Елена, Оряховица. На 12 април 1863 г. е записано посещение на Негово Високочелоблагородие Александър Викторович Дачински, който дарява 363 ½ турски бели меджидии и 7270 гроша. През 1864 г. манастирът е посетен от Руския консул в Русе, който тогава живеел в Търново, Василий, който прави дарение от 300 гроша. След Освобождението Арбанашкият дев. манастир е посетен от княз Дондуков-Корсаков. Възползвайки се от

⁸ Радев, Иван. *История на Велико Търново XVIII – XIX век*, В. Търново, 2000, с. 248.; извори и съчинения за Арбанаси и девическия манастир вж.: Село Арбанаси лични спомени и събрани данни от д-р Димитър Ив. Папазов. Сборник на БАН, кн. XXXI, С., 1935, с. 48-49; ръкопис на Гено Недялков, ЦДА – София, ф. 1699 К, а. е. 34, л. 17.; Паскалева, Костадинка. *Към историята на женското монашество в България*.-ГСУ, Център за славяно-византийски проучвания, том 93 (12), с. 285.; съчинение на поп Симеон за процъфтяването на селището преди кърджалийското разорение в 1797 г., публикувано за първи път от Йордан П. Георгиев през 1903 – 1904 г.; Протоколна книга на манастира „Св. Николай“ при с. Арбанаси, ДА-В. Търново, Ф. 726 К, оп. 1, а. е. 27, л. 1-131.; Летописна книга на енорията при храма „Св. Богородица“ в с. Арбанаси, ДА – В. Търново, ф. 727 К, оп. 1, а. е. 10 (препис от 1939 г., 10. 01., направен от в. и. д. енорийски свещеник Кирил Трайчев, от Велес.) и др.

⁹ Протоколна книга на манастира „Св. Николай“ при с. Арбанаси, ДА-В. Търново, Ф. 726 К, оп. 1, а. е. 27, л. 1-131. В нея се намира разказ за основаването и дейността на манастира. Протоколната книга е съставена по унифициран образец с разграфени и номерирани страници. Текстът е ръкописен, не е отбелязано, че е препис, нито са известни източниците на информацията за историята и дейността на манастира, което ограничава възможностите за анализ. Текстът е разпределен в пет части по периодите на управление и отчетите на игумениите. В ръкописа липсва означение на първа и втора част, а изложението започва на л. 1 (с.1) с година 1808 г. Последният текст в книгата е от 1957 г.

познанството си с него, игуменката посещава Русия и донася големи дарения за обителта, поставя купол и големи прозорци.¹⁰

През 1732 г. в Киевското епархийско девическо училище се обучава Елена Тодорова Бенчева от Сопот. Първоначално учи в килийното училище на Сопотския девически метох, където се и замонашава. Сопотският метох е най-старата самостоятелна девическа обител. Смята се, че е основан от схимонахиня Сусана през 1665 г., когато около старата черква-парацелис (дн. съборен храм „Въведение Богородично“) извън селището са построени жилищните сгради, в близост до метоха на Хилендарския манастир, изгорен от кърджалиите през 1794 г. Оттук остава названието „метох“ върху девическия манастир „Въведение Богородично“, без той да е бил такъв някога.¹¹ На 17-годишна възраст Елена Бенчева – монахиня Евпраксия е изпратена да продължи образованието си в Киев и да се подготви за учителка. След 4-годишно обучение се завръща в Сопот и донася много книги за училището. Евпраксия Бенчева е игуменка на манастира повече от 50 години и учителства до преклонна възраст.¹² Евпраксия Бенчева оставя уникална летописна приписка - „Метохское сказание“ в старопечатно евангелие, според която през 1768 г. в метоха пристига Паисий Хилендарски(бел.: Текстът на приписката е: „През лето 1768 тук прииде хилендарский монах отец Паисий що бе создал История славяноболгарская и аз преписах сия книга за ползуване през най-трудое время от тяжелое агарянское иго. Много муки получи наш народ и православна вяра. Сопот 1803 лето.“ Преписът на „Историята“ на игумения Евпраксия обаче не е запазен. Игуменията е погребана е с почести на 15 август 1806 г. зад олтара на манастирската църква.¹³ Сопотската игумения е пример за осъзнаването на високата духовна образованост в Русия с чувство за дълг към националното просветно движение. То е първата историческа задача за формиращата се група на образованите български жени през Възраждането. През втората половина на XVIII в. друга българка от Сопот заминава за Киев. Това е Златка Атанасова Манчева с монашеско име Замфира, родена през 1752 г. Тя завършва епархийското девическо училище в Киев през 1772 г., след завръщането си учителства в Сопот, а по-късно става игуменка девическия метох до 1825 г.¹⁴ В Сопотския метох получава началното си образование първата българска учителка в Македония Неделя Петкова. Сред българките получили образование в Русия през XVIII век е и основателката на Самоковския девически манастир баба Фота – монахиня Теоктиста.¹⁵ В

¹⁰ Село Арбанаси лични спомени и събрани данни от д-р Димитър Ив. Папазов. Сборник на БАН, кн. XXXI, С., 1935, с. 47.

¹¹ Сопот е опожаряван три пъти - през 1794, 1800 и 1807 г. и на Освободителната война 1877-1878 г., заради което не оцеляват голямата част от книжнината, църковната утвар и ценностите. Две писма от Копирната книга на Пловдивското черковно настоятелство се отнасят до събирането на помощи от монахини на Сопотския метох: Писмо № 207 от 28 април 1871 г. и Писмо на л. 332, Бр. 495 от 12 септ. 1871 г. в ДА – Пловдив, ф. 1088 К, оп. 1, а. е. 4.

¹² Жечев, Никола. *Киев и българското девическо образование през Възраждането.*-Исторически преглед, кн.3, 1992, с. 58-73.; също: Киевски градски държавен архив, ф. 144, оп. 1, ед. хр. 1, л. 2.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Историята на Самоковския дев. манастир е представена в трудовете на: Джурова, Аксиния, В. Велинова, Иван Патов, М. Полимирова. *Девическият манастир „Покров Пресвятия Богородици“ в Самоков*, Из миналото на Самоков 4, Център за славяно-византийски проучвания, С., 2002.; Паскалева, Костадинка. *Към историята на женското монашество в България.*-ГСУ, Център за славяно-византийски проучвания, том 93 (12); Семерджиев, Хр. *Самоков и околностите му*, С., 1913. ; Темелски, Хр. *Църкви и манастири в Самоков и Самоковско* (предварителни бележки).-сп. Духовна култура, 12.12. 1993, 11-12; *Самоков в църковно-националната борба*- сп. Духовна култура, 1993, кн.2, с. 21-31; кн. 3, с. 17-28, кн. 4, с. 12-22; *Учебното дело в Самоков през Възраждането*-сп. Духовна култура, 1995, кн. 4, с. 9-16; *Развитие на българската просвета*-сп. Духовна култура, 1995, кн. 5, с. 18-28 и др.

новата девическа обител тя възпитава своя внук Константин Фотинов и замонашава всичките жени в семейството – нейни внучки и правнучки. Сведения за дейността на Самоковския манастир се откриват в манастирски, епархийски и еснафски кондики, както и в архива на Константин Фотинов.¹⁶ Животът на баба Фота е представен в редица биографични съчинения за нея и внука ѝ.¹⁷ В завещанието ѝ от 21 ноември 1820 г. тя е наречена „прежде Йовчовица филебикя“ с монашеско име Теофания и схимонахиня Теоктиста. В края на живота си тя продава личните си вещи и килията си на внучките си Теофания калугерица и Евдокия за 400 гроша.¹⁸ Баба Фота е родена вероятно между 1730 и 1740 г. в Пловдив. Омъжена е, има син Георги, но рано остава вдовица. Около 1760 г. заминава за Киев, където постъпва в женски манастир под името Теофания. Там прекарва няколко години, след което се връща в Пловдив. Когато разбира, че в Самоков има калугерици Фота се преселва в града заедно със сина си, купува килия и събира около себе си монахините, пръснати до този момент из града. През 1772 г. основава Самоковския девически манастир и става негова първа игумения.¹⁹ В краеведското изследване на Христо Семерджиев от 1913 г.²⁰ също пише, че Самоковският девически манастир е създаден през 1772 г., когато разпръснатите тогава из града монахини са събрани от баба Фота и образуват метох в хилендарската *кутия* (метох), посветена на Покров Пресвятия Богородици. В една от килиите монахините устройват параклис, където се черкуват тайно, докато издействат султански ферман за построяването на манастирския храм през 1818 г.²¹ Той уточнява също, че ферманът е издаден по молба на гръцкия патриарх на основание на друг по-стар. Семейството оставя значима следа в историята на Самоков. Руското идейно-религиозно влияние тук откриваме в инициативността на баба Фота да структурира девическа обител по примера на руските манастири, да приобщи жените от своето семейство и от градския елит към книжовно-просветна и обществено-религиозна дейност на по-високо равнище. Концепцията за обучаване и възпитание на девойки в манастирското училище е възприета от познатите руски девически училища, но служи за утвърждаване на новобългарската просвета. Свидетелство за идейната връзка на самоковските монахини с руското православие е значителният фонд руски печатни църковни книги в манастирската библиотека. Запазени са руски книги още от първата

¹⁶ *Архив на Константин Георгиев Фотинов*. Т.1, Гръцка кореспонденция, НА БАН, Институт за балканистика при БАН, (Разчитане, превод на български, коментар и предговор Надя Данова), С., 2004.; НА БАН, ф. 13 К, оп. 1.; Историческите сведения за манастира се опират на запазените седем кондики в града – две на Митрополитската църква в Самоков (едната за периода 1757-1887, а втората от 1887 г.), на самия Девически манастир от 1846 г., кондиката на Долномахленската църква и тази на църквата „Св. Никола“ от 1862 г., Гражданската кондика от 1864 г. и Кондиката на Смесения епархиален съвет за периода 1874-1884 г. В старата митрополитска кондика от 1752 г. за 1872 г. е вписан уставът на калугерките, вж. Джурова, Аксиния, В. Велинова, Иван Патов, М. Полимирова. *Девическият манастир „Покров Пресвятия Богородици“ в Самоков*, Из миналото на Самоков 4, Център за славяно-византийски проучвания, С., 2002, с. 17-19.

¹⁷ Иван Шишманов. *Константин Г. Фотинов. Неговият живот и неговата дейност*. - В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, кн. XI, С., 1894, с. 591-763; Ю. Иванов *Константин Г. Фотинов*, Юбилеен сборник по случай петдесетгодишнината на българската журналистика, София, 1894 г.; Михайлов, Ив. П. *Основателката на Самоковският Девически манастир*. - В: в-к *Православие*, год. 1, Самоков, 25 юни, 1912 г. бр.6, с. 9-12.

¹⁸ Джурова, Аксиния, В. Велинова, Иван Патов, М. Полимирова. Цит. съч. с. 56-57.; *Ръкопис-завещание на баба Фота*, - В: в-к *Самоков*, бр. 378 от 21 март 1942.

¹⁹ Джурова, Аксиния, В. Велинова, Иван Патов, М. Полимирова. Цит. съч., с. 54.; Паскалева, Костадинка. *Към историята на женското монашество в България*. - ГСУ, Център за славяно-византийски проучвания, том 93 (12), с. 283.

²⁰ Семерджиев, Хр. *Самоков и околностите му*, С., 1913. Ръкописът се съхранява в Историческия музей в града.

²¹ Джурова, Аксиния, В. Велинова, Иван Патов, М. Полимирова. Цит. съч., с. 18.; бел. 24.; Ст. Пешов, *История на Бельовската църква*. Самоков, 1915 (ръкопис в градския музей на Самоков, инв. № 13, а. е. 1.; Хр. Семерджиев. *Самоков и околността му...С.*, 1913, с. 21.

половина на XVIII в. и преди самото основаване на Самоковския манастир - Киевски Псалтир от 1728 г., Акатист на Св. Богородица от 1756 г., акатисти на Св. вмчц. Варвара от 1753 и 1777 г. Сбирката на Самоковския девически манастир съдържа само 158 старопечатни книги (от около 600 в града), 11 ръкописа, една Кондика от 1846 г., 4 фрагмента и 4 ръкописни вставки. С малки изключения почти всички богослужебни книги в манастира са издадени в Киев (53 книги), Москва (39 книги) и Петербург (7 книги), от Цариград са 13 книги, от Белград 6, а други са от Букурещ, Будим, Виена, Ню Йорк.²² Част от книгите са лична собственост на монахините, за което свидетелстват останените автографи и дарителски надписи. В много книги се откриват имена на монахини: Магдалина монахиня в бележка от 19 януари 1827 г. в миней от 1764 г., издаден в Москва; баба хаджи Мелания от Копривщица в бележка от 1879 г. и Райна в акатист от Киево-Печорската лавра от 1857 г.; монахиня Анисия (игумения Анисия Михайлова (1922-1929) от 1912 г. в месецослов от 1889 г., изд. в Москва и др. от най-ново време.²³ Напълно е възможно в Самоковския метох-манастир да пребивават и други руски възпитанички, но точни данни липсват. Проникването на руска религиозна литература в българските девически манастири често става чрез купени или подарени книги от мъжките манастири, от пътуващи поклонници, таксидиоти или от частни библиотеки, но това не намалява нейното идейно-религиозно влияние. Например Петър Йончев купува руско евангелие от 1829 г., когато е на поклонение в Рилския манастир през 1831 г. и го дава на дъщеря си монахиня Серафима – от основания Новоселски девически манастир „Света Троица“ (1830 г.).²⁴ Началното си образование и послушание монахиня Серафима получава в Горния калоферски девически метох. Възможно е да е ученичка на монахиня – руска възпитаничка, която я обучава по модела на руските духовни училища и я запознава с руския език и религиозната литература. Според описание на манастирите в Ловчанска епархия от 1905 г. ²⁵ първата манастирска черква на Новоселския девически манастир „Света Троица“ е построена през 1832 г. с помощта на населението и монахините, които по-рано живеят в едно здание, построено от бащата на първата игумения Сусана. По време на Априлското въстание през 1876 г. манастирът е напълно разрушен и изгорен, убити са монахините и укрилите се при тях новоселци, защитавани само от един свещеник поп Георги Христов. БПЦ ги канонизира като св. Новоселски мъченици.²⁶ Сред

²² Джурова, Аксиния, В. Велинова, Иван Патев, М. Полимирова. Цит. съч., с. 24-25. Пак там. Мария Полимирова. *Старопечатните книги, съхранявани в Девическия манастир в Самоков*. Вася Велинова. *Ръкописната сбирка на Девическия манастир „Покров Пресвятия Богородици“ в град Самоков*, С., 2002, с. 164-165, с. 192.

²³ Джурова, Аксиния, В. Велинова, Иван Патев, М. Полимирова. Цит. съч., с. 68, 69.

²⁴ Петър Йончев Балджи е шедър дарител на църквата в Ново село - на мраморен камък, поставен в средата на пода на църквата е издялан двуглав орел с надпис „Петър Йончев 1848 г.“, а втори надпис гласи: „Петър Балджийски юли 17“. Дъщеря му Серафима е сред първите монахини в основания Новоселски девически манастир. Първа игумения на обителта е монахиня Сусана (до 1873 г.), дъщеря на ктитора Цонко Сомлев, който построява първите килии към 1830 г. Пръв духовен наставник на инокините е йеромонах Никифор Рувим, родом от Трявна, който съставя устав на манастира по Светогорски модел (с дата 30 май 1837 г.). Запазен е препис от него в ДА-Пловдив, ф. 2660, оп. 1, а. е. 122, л. 1-6, направен от богослова Кръстю Т. Колев от Троянския манастир на 22-23 септември 1955 г.; вж. също: Друмева, Валентина. *История на Калоферския девически манастир „Свето Въведение Богородично“ и на метосите в Калофер*. Света гора, Атон, 2003, с.365.; Феликс Каниц. *Дунавска България и Балканът (историческо-географско-етнографски пътеписни проучвания от 1860 до 1879г.)*, Второ преработено издание, т. 2, С., ... г., под ред. на проф. д-р В. Паскалева и др.; Темелски, Хр. *Великотърновските манастири*, с.50.

²⁵ Описание на манастирите в Ловчанска епархия, съставено от митрополит Максим, гр. Ловеч, 24 май 1905 г. - ръкопис в ДА-Ловеч, ф. 122 К (фонд „Ловешка митрополия“), оп. 1, а. е. 46, част „Манастири“, л. 14-об. и сл.

²⁶ За съдбата на монахините в освободителната борба вж.: Феликс Каниц. *Дунавска България и Балканът (историческо-географско-етнографски пътеписни проучвания от 1860 до 1879г.)*, Второ преработено издание, т. 2, С., ... г., под ред. на проф. д-р В. Паскалева, н. е. д-р Н. Марков, с. 130-132.; Чолов, Петър. *Участието на българското духовенство в Априлското въстание*.-Духовна култура, кн. 5-6, 1966, с. 25. Друмева, Валентина, *Монашеството по българските земи* (Кратко изследване въз основа на исторически и археологически

разрушените девически манастири в освободителното движение спада и малкия семеен Батошевски девически манастир „Св. Въведение Богородично“, основан през 1871 г.²⁷ През 1872 г. край с. Присово семейството на Минчо Попрайчев и Дража Недялкова построяват семеен манастир „Св. Панталеймон“, в който се замонашават с децата си. Настоятел на скоро превърнатата в девическа обител е синът им Райчо – йеромонах Роман.²⁸ През 1877 г. в Присовския манастир квартируват руски офицери начело с генерал Гурко.²⁹ След смъртта на майката – схимонахиня Евфимия, последователно в Присовския манастир игуменстват две от дъщерите ѝ, настоятел е йеромонах Роман, който построява новата манастирска черква през 1882 г.³⁰ Документи на малките девически манастири, които да ги свързват по някакъв начин с Русия до Освобождението, обаче не са запазени. Причините откриваме главно в ограничения им потенциал и предназначението им на семейни обители. Опожаряването им по време на Априлското въстание заличава следите от книжовна дейност и манастирски архив. В бойните действия на Руско-турската война 1877-1878 са разрушени най-активните девически метоси-манастири в Калюфер, Казанлък, Сопот. Пълното им възстановяване се осъществява изключително чрез установените връзки с руския елит и емиграцията.

Практиката на обучение на български монахини в Русия продължава до Освобождението. Основните девически училища в Киев, в които се обучават българки, са училището и пансиона на графиня Левашова (от 1833г.) и девическата Фундуклеевска гимназия (от 1860 г.). Двете заведения са слети през 1865 г., а целта на обучението е подготовката на учителки. Девойките изучават Закон Божи, руски, френски, немски езици, аритметика, педагогика и дидактика, география, рисуване, чистописане, ръкоделие и танци.³¹ Обучението в гимназията е 6 години, а български език преподава йеродякон Аверкий. Славянският благотворителен комитет в Москва и женското отделение към него се занимават с разпределянето на идващите в Русия ученички от Балканите. Българките постъпват и в известните средни училища: девическото училище при Алексеевския женски манастир в Москва, Четвърта Московска девическа гимназия, Московската „Школа общества трудолюбия“, Петербургската Мариинска девическа гимназия и др. Срокът на обучение е между 5 и 7 години.³² В руските университетите не се допускат жени. Според сведения на Московския славянски комитет от 35 българи, които се учат в Москва през 1874 г., 11 са жени.³³ От 60-те г. на XIX в. датират целенасочените постъпки на Русия да

проучвания), Света гора, Атон, 2006, с. 328-329.; вж. също: Ганчо Бакалов, Павел Павлов, Борис Маринов.

Ловчанска епархия. Минало и настояще, Синодално издание на БПЦ, С., 2008, с. 171.; спомена на племенника на Сусана Сомлева Димитър Сомлев. *Републиката от 1876 г.* Разкази на очевидци.-В. Антени от 15 март 1978 г.);

²⁷ Възникването на Батошевския девически манастир е свързано със семейството на Миню Попкоев и обричането на дъщеря му Мария на Божия служба. Заболяването ѝ от едра шарка, когато е едва седемгодишна (1858), тласка родителите към това решение. През 1871 г. тя е въведена в новопостроената обител като игуменния-монахиня Магдалина, вж. Темелски, Хр. *Девическият манастир „Въведение Богородично“ в с. Батошево*. Църковен вестник, бр. 21, 2002.; Темелски, Хр. *Девическите манастири в българските земи; Батошевския мъжки манастир; Батошевския девически манастир*. www.pravoslaviето.com/manastiri/ .

²⁸ Темелски, Хр. *Девическите манастири в българските земи*. www.pravoslaviето.com/manastiri/ .

²⁹ Спомен от престоя на руските войски в Присовския манастир през 1877 г. е засаденото от тях дърво – гледичия, което днес се намира в двора на обителта.

³⁰ Фактичното натрупване на манастирския архив започва след Освобождението.

³¹ Фундуклеевата гимназия е основана с дарението на сенатор И. И. Фундуклей през 1860 г. - образованието е светско, а преподавателите са известни професори от Киев и Москва. ; Жечев, Никола. *Киев и българското девическо образование през Възраждането*.-Исторически преглед, кн.3, 1992, с. 58-73.

³² Паскалева, Виржиния. *Българката през Възраждането*, С., 1984, с. 101.

³³ Пак там.

отпуска стипендии за български ученички над 10-годишна възраст.³⁴ Развнатата мрежа на девически светски училища от 40-те г. в България ги отклонява от монашеското поприще. Българската учителка и възпитаница на Сопотския метох Неделя Петкова също посещава Русия – Санкт Петербург, Москва, Киев, Одеса, Бесарабия като придружава четири български девойки за обучение и събира дарения за Солунското женско дружество през 1872 г. Игуменката на Алексеевския женски манастир в Москва Антония ѝ подарява четири чифта свещенически одежди и няколко черковни книги.³⁵ Йосиф Соколски често посещава българските ученички в Киев и подарява на Ц. Миладинова своя портрет.³⁶ Той има ярък принос в историята на българското монашество като основател на Габровския Соколски мъжки манастир и на Габровския девически манастир „Св. Благовещение“. След като Йосиф Соколски се снабдява със султански ферман за Соколския мъжки манастир (1839), се заема с издигане на девически манастир с нов храм в самото Габрово.³⁷ За целта той изпраща две девойки от Габрово в Калоферския Долен метох да се обучават в монашество (светските им имена не са известни). Манастирската църква „Св. Благовещение“ е построена през 1846 г., а първата игумения е монахиня Ефросиния. От основателя Йосиф Соколски за девическия манастир са донесени св. мощи от Света гора – част от черепа на св. Меркурий.³⁸ Запазената негова кореспонденция съдържа ценни сведения за контактите на българските монахини с руски светски и духовни власти, главно по повод обучение на девойки в Русия и събиране на помощи.³⁹ Отношението на Йосиф Соколски към практиката за събиране помощи се отличава с обективност и чувство за национално достойнство. В писмо до Киевския митрополит Арсений (март 1864) в Петербург той отбелязва: „Въпросът за събирането на тази милостиня в Русия от някои монаси и монахини из България отдавна ме занимава, както със своето естество, тъй и с начина, по който става. . . . събирането на милостиня за разни места в България от различни калугери и от други лица е унижително за българският народ и за неговата чест. При събирането на милостинята българският народ се представя в Русия като народ, който се намира в безпомощно положение, който не е способен да удовлетворява своите черковни и други вероизповедни нужди. . . . Туй представление за българският народ е не само унижително, но и несправедливо. . . Руският народ ще начене да мисли за България погрешно и да съди за нея по безчестните просители (на милостиня. . .“.⁴⁰ По-нататък в писмото си Й. Соколски пише, че му е тъжно и скръбно да говори така за своите съотечественици, но „справедливостта го изисква“. Събираните помощи

³⁴ През 60-те и 70-те г. в Русия се обучават бъдещите български светски учителки и общественички Рада Гугова, Парашкева Шушулова, Антонина Димитрова и Иванка Стаматова, Царевна Миладинова, Райна Ранова, Кръстина Бацарова, Фани Стамболова, Екатерина Пенева-Каравелова и мн. др.

³⁵ Неделя Петкова „Спомени“, съст., коментар и бележки Б. Киряков, под ред. на Дойно Дойнов, С., 1987, с. 69.

³⁶ Царевна Миладинова прекарва в Русия осем години от 1866 до 1874 г. по същото време, когато монахините от Калофер и Казанлък пътуват и събират помощи там.

³⁷ Станимиров, Ст. *Страници из живота и дейността на архиепископ Йосиф Соколски*. С., 1924, с. 139-140.; Друмева, Валентина. *История на Калоферския девически манастир „Свето Въведение Богородично“ и на метосите в Калофер*. Света гора, Атон, 2003, с. 328, 361-362.

³⁸ Писмо № 12 от 29 дек. 1902 от игумения Зиновия до Търновския митрополит Антим в отговор на Окръжно писмо на Св. синод № 2759 в ДА-Габрово, ф. 186 К, оп. 1, а. е. 15, л. 35.; описание на манастира също у Феликс Каниц. *Дунавска България и Балканът (историческо-географско-етнографски пътеписни проучвания от 1860 до 1879г.)*, Второ преработено издание, т. 1, С., 1995, с. 255.

³⁹ вж. писма и документи в ДА-Габрово, ф. 669 К, оп. 1, а.е. 7, л. 1, ДА-Габрово, ф.186 К, оп. 1, а.е. 25, л. 20; ДА-Габрово, ф.186 К, оп. 1, а.е. 25, (на л. 20-об.). ДА-Габрово, ф. 669 К, оп. 1, а.е. 1, л.7 и л.8 -Препис (превел от оригинала Илия Габровски, 25. 09. 1970 г.) и др.

⁴⁰ Христов, Ив. Христо. *Културни и политически връзки между манастирите от Великотърновския край и Русия през XVI-XIX век.* -Руско-български връзки през вековете, БАН, ред. Литаврин, Г. Г., Д. Ангелов, В. Тъпкова-Займова, Л. В. Горина, С., 1986.; с.141; вж. също: Икономов, Т. Мемоари.,С., 1973, с. 73-75.

от Русия според него не допринасят никаква полза и дори нанасяли вреда. Като пример той посочва калугерките от Казанлъшкия девически манастир, които преди три години (т.е. през 1861 г.) събрали милостиня в Русия за своя манастир, но не направили нищо значимо и общополезно, а само опетнили калугерското звание и българския народ. Соколски е на мнение, че същото ще направят и калугерките от Калоферския девически манастир, които казват, че събират милостиня за строеж на приюти и училища: „...Но какво има на дело? Съберете сведения за това, и вий ще се уверите, че нито едно българско училище не получава каква годе помощ от събраните в Русия пари“.⁴¹ Архиепископ Йосиф не отрича, че е необходимо да се помогне на българския народ, но тази помощ той вижда в друго: „...За полезни за целий български народ благодеяния може да се счита благодеянието, което правят Св. Синод и руското правителство на младите българи, които приемат в своите учебни заведения. Този род благодеяния обязва цяла България, защото внася във всичките ѝ части получените ползи“.⁴² Още като игумен на Соколския манастир (1833-1860) у Йосиф Соколски се поражда желанието да открие духовно училище с пансион (семинария), но опитите да намери средства завършват без резултат. Неизвестно от къде той научава, че Херсонският и Таврически архиепископ Инокентий изявил желание да придобие в България място за учреждение на руското подворие, и замисля да му продаде основания от него манастир.⁴³ През 1848 г. архимандрит Йосиф Соколски решава да подчини Соколския манастир на руското самодържавие, което да открие там духовно училище и моли Н. Хр. Палаузов в Одеса да му окаже съдействие. Ако всичко завърши благополучно, Йосиф Соколски обещава на Палаузов, да бъде първи ктитор на манастира.⁴⁴ По този въпрос архиереят занимава и Н. Геров. С предписание № 107 от 16 юни 1858 г. руското правителство нарежда на своя вицеконсул в Пловдив да посети инкогнито Соколския манастир и да даде точни сведения за неговото местоположение, имотно състояние, а така също и за основателя му.⁴⁵ Н. Геров предава необходимите сведения в докладна записка до Николай Дмитриевич Ступин в Одрин на 29 авг. 1858 г. Според Н. Геров Соколският манастир е твърде малък, не особено известен, може лесно да бъде наблюдаван от околните височини и обстрелван, затова не е подходящ за тази цел. Ако наистина трябва да се открие духовно училище в България, такова може да бъде открито в Рилския манастир. Йосиф Соколски обаче продължава упорито да настоява и търси позволение да посети Русия под предлог поклонение на светите места в Киев и Москва. Руският посланик в Цариград княз Лобанов-Ростовски в писмо до Н. Геров изказва опасения, че архимандритът ще занимае императора в Петербург. Азиатският департамент разрешава на Соколски да посети Русия през 1860 г. и той тръгва за руската столица през Цариград. Тук той попада на започналото униатско движение и го оглавява. През 1861 г. като униатски архиепископ Йосиф Соколски е отведен в Русия и настанен в Киево-Печорската лавра, където остава до смъртта си (30. 09. 1879 г.).⁴⁶ С ясна патриотична идея Йосиф Соколски урежда посещенията на монахините Зиновия

⁴¹ Икономов, Т. *Мемоари*, С., 1973, с.74,76.

⁴² Пак там.

⁴³ Христов, Ив. Христо. *Културни и политически връзки ...* с.142; Документи за българската история. Т. 1 (Архив на Найдено Геров, Ч. 1 (1857-1870), С., 1931, с. 65, док. № 66.

⁴⁴ Христов, Ив. Христо. *Културни и политически връзки...* с. 142; вж. също: Орешков, П. *Неизвестна преписка на манастирите Соколски и Рилски с Н. Хр. Палаузов (1848-1854)*. - СбБАН и изкуствата, 2, 1941, с. 192.

⁴⁵ Документи за българската история... с. 64, док. № 66; с. 130, док. № 135.

⁴⁶ Георгиев, Й. Архиепископ Йосиф Соколски в Русия. - Сп БАН, 1914, № 8, с. 125.; вж. също: Станимиров, Ст. *Архиепископ Йосиф Соколски в Киево-Печорската лавра*, с., 1930.; Гъбенски, П. *Архиепископ Йосиф Соколски като ревнител на българската просвета (по неиздадени източници)*. - В : Сб в чест на Пловдивския митрополит Максим. С., 1931, с. 239-241.

Константинова и Елисавета Паскалева от Габровския манастир в Русия през 1869-1870 г.⁴⁷ В писмата се споменава за изпратени свещенически одежди и църковни потреби от Русия за Габровския девически манастир. Н. М. Тошков твърди, че е необходимо българите сами да се научат да приготвят такива неща и затова е потребно да се изпратят две монахини на обучение. Ако игуменията вземе такова решение, да уведоми Одеската община. Писмото е подписано с: „Ваши покорнейши: С. Д. Тошкович, Н. Палаузов, Н. М. Тошков и Василий Рашеев.“⁴⁸ Една от изпратените монахини е Зиновия. За нея се отнася личното писмо на Надежда Василева от 1 ян. 1873 г.⁴⁹ По това време монахиня Зиновия е в Русия за помощи и всички очакват завръщането ѝ в Габрово. Девојката се обучава първоначално при нея в манастира, за което ѝ изпраща сърдечни благопожелания, поздравии от роднини в Казанлък и от монахините София, Парашкева и Феврония. В писмото се описва тържественото посрещане на Иларион Макариополски на 13 декември с.г. в Габрово от цялото население, словото на учителката, подарените му църковни одежди и поздравленията от Казанлъжските монахини.⁵⁰ Писмо до госпожа Зиновия в Букурещ, в манастира Циганещи осведомява, че игуменията и монахините очакват завръщането ѝ в Габрово. Общинските първенци смятат да я назначат за учителка и да се отвори училище, което да не зависи от архим. Йосиф, а от тукашните госпожи с настоятелството на народно епитропство. Общинарите пишат и до Одеса, до главните школки попечители г-н Николай Хр. Палаузов и Одеските българи, да бъдат известени когато е готова с връщането си.⁵¹ На 7 август 1835 г. в Габрово пристига Васил Априлов. Посещават го калугерките, габровските чорбаджии, учители и попове от Габрово и Трявна. По негово нареждане и с общо съгласие на монахините е дарена градината на фамилията Мустакови в съседство с манастира.⁵²

Характерна черта на първите образовани монахини е изявената социална активност – те са главните реформаторки в женското монашество – структурират и организират девическите манастири, ръководят килийните училища към тях и първи привличат българските жени към просвещението. Амбицията ги ръководи към издигането на представителен манастирски храм с естетически оформени жилищни и работни помещения, библиотека, гостна, игуменарница, параклиси и т.н. След столетия на битово монашеско съществуване в къщи-килии, невидими в светската среда, се появяват дейни девически манастири със собствен институционален и архитектурен образ. През XIX век те вече са устойчив характерен белег на пространството, видим в историко-географските, пътеписните и публицистичните произведения на съвременниците. Подробни описания и коментари на девическите манастири правят по лични наблюдения Никола Начов, Константин Иречек, В. Григорович, Петко Р. Славейков, Илия Блъсков, Н. Геров, Захари Княжески и др. Феликс Каниц отбелязва, че обновяването на Казанлъшкия девически манастир е по инициатива на игуменията Зиновия Станчева,

⁴⁷ Писмо от 26 февр. 1868 г. на С. Д. Тошкович, Н. Хр. Палаузов, Н. М. Тошков и В. Рашеев до игумения Ефросиния Николова в ДА-Габрово, ф. 669 К, оп.1, а.е. 10. и писмо от 21 февр. 1869 г.

⁴⁸ ДА-Габрово, ф. 669 К, оп. 1, а. е. 10, л. 1, 1-об.

⁴⁹ ДА-Габрово, ф. 669 К, оп. 1, а.е. 11, л. 1, 1-об, 2, 2-об.

⁵⁰ Пак там.

⁵¹ писмото е подписано и подпечатано от школските надзиратели: Петко хаджи Манов, Георги Д. Хесапчиоглу, Андрея Д. Хесапчиов, Хаджи Пенчо х. Цанов, с печат ДА-Габрово, ф. 670 К, оп.1, а.е. 114, л. 1, 2-об. За семейното имущество на семейство Палаузови в Габрово се споменава в документ на ДА-Габрово, ф. 746 К, оп. 1, а.е. 224, л. 1, 1-об, 2.

⁵² През 1875 г. възниква спор между общината и калугерките за тази градина и с емоционално писмо игумения Ефросиния припомня за дарението на Васил Априлов – документ в ДА-Габрово, ф.186 К, оп. 1, а.е. 25, л. 10 и л.24.

финансовата подкрепата е от Русия, а за строителните и художествените работи са привлечени най-добрите български зографи, дърворезбари, занаятчии и строители.⁵³ За да осигури необходимите средства, игуменията Зиновия Станчова заминава с още две монахини за Браила, където брат ѝ Димитър Станчов е известен търговец. С негова помощ събират от българската общност първите хиляда гроша и със 750 от тях купуват земята, на която днес се намира манастирът. Султанският ферман за обителта успяват да издействат живеещите в Цариград богати калоферски търговци Христо и Никола Тъпчилещови. За няколко години Казанлъшките монахини пътуват осем пъти до Русия през Цариград и Одеса, обикалят Киев, Москва, Петербург, Кронщат и други градове, събират дарения за храма и монашеските килии. Манастирският двор постепенно се застроява – изгражда се високата масивна ограда и монашеските килии в северната му част. Първите пострижения в новата обител се извършват на двора под овощните дървета, защото църква все още нямат. Манастирът в Казанлък е наречен „Въведение Богородично“ по името на Калоферския Горен метох, от който идва неговата основателка Сусана Генчева през 1828 г. Проектът на храма е изготвен от руски архитект по поръчка на петербургския митрополит Исидор, тогава председател на руския Свети синод. Сградата е уникална за храмовото строителство в българските земи. Тя е еднокорабна с две конхи, стените ѝ са каменни, масивни, с дебелина 1,20 м. С големия си купол, неподдържан от колони, храмът няма аналог в България. Първата копка за строежа е направена през 1857 година. Строителството трае девет години и се изпълнява от група дебърски строители под ръководството на майстор Козма. През 1866 г. храмът е завършен и осветен от търновския гръцки владика Атанасий. По-късно тук е построено и девическо училище (1872). Монахините получават от Русия голямо дарение за новата църква – одежди, икони, кръстове, евангелия и плащаница, както и средства за зографисването на стените и купола. Църковната утвар е подарък от императрица Мария, митрополит Исидор и Троицко-Сергиевата, Александро-Невската и Киево-Печорската лавра. Парите и сандъците с подаръци са изпращани в България чрез Найден Геров. Петте манастирски камбани, отлети в Москва са дарени на храма през 1869 година. Същата година започва изписването на храма. Известният възрожденски български художник Георги Данчов изписва купола (1871г), Петко Илиев Ганин от Казанлък – наоса на църквата (1870), а поп Павел и синът му поп Никола от Шипка – олтара.⁵⁴ По време на Освободителната война манастирът е превърнат в болница за руските войници и българските опълченци. В двора са погребани много от тях. След войната признателните герои и близки на загиналите поддържат сърдечна връзка с монахините. Горният Калоферски метох „Св. Въведение Богородично“ заема важно средищно място в българското женско монашество през Възраждането. Историята му разкрива много примери за културно-исторически връзки на българските монахини с Русия още от XVIII век. Сведения за Горния метох - Калоферски девически манастир се откриват във всички известни произведения на възрожденската книжнина.⁵⁵ Според летописния разказ в ръкопис № 385 и преданията възникването на

⁵³ Каниц, Феликс. Цит. съч., с.277-278.; Паскалева, Костадинка. *Към историята на женското монашество в България*.-ГСУ, Център за славяно-византийски проучвания, том 93 (12), с. 284.

⁵⁴ Каниц, Феликс. Цит. съч., с.277-278.; Трополова, Йорданка. *Девически манастир “Въведение Богородично“ в Казанлък*, www.pravoslavieto.com/manastiri/kazanlashki/index.htm#1#1.; информация за Казанлъшкия манастир се открива в писма на Захари Княжески до Найден Геров, вж. Из Архивата на Найден Геров, книга 1. Кореспонденция с частни лица до 1878 г., А – Л, под редакцията на Т. Панчев, БАН, С., 1911.

⁵⁵ В *Описание на Пловдивската епархия* от поп Константин, отпечатано във Виена през 1819 г., на с. 33-35 пише, че в Калофер има два женски метоси, също 2 са в *Кратко политическо землеописание* от Неофит Бозвели–Хилендарец и Емануил Васкидович, отпечатано в Крагуевац през 1835 г. и според Константин Фотинов в превода на *Общо землеописание*, изд. Смирна, 1841 г.). „Сказание о странствования и путешествия по России, Молдавии,

женското монашество в Калофер датира от първата половина на XVIII век.⁵⁶ Тогава са построени девически килии край старата енорийска черква „Св. Петка“. От запазената в черквата паметна плоча е известно, че църквата е построена през 1714 г., т.е. девическото монашество в Калофер възниква най-рано през 1714 г. Духовникът-таксидиот на Рилския манастир Доротей съставя монашески устав на новата обител по подобие на този на Рилския манастир. В града е известен и друг книжовник – руски възпитаник, йеромонах Памфилий от Калофер. Около 1756 г. той постъпва в духовната академия в Киев, после се замонашава и се връща в родния Калофер. Известно време е учител в метоха при църквата „Св. Богородица“, а от 1800 г. е игумен на Калоферския мъжки манастир. Той е брат на игуменията на Долния метох Павла Топалова. Известни калоферски монахини с руско девическо и духовно-монашеско образование са: Макрина, Серафима, Харитина, Евдокия, София и Мария Радкова – послушница.⁵⁷ Повечето учат в Киев, а в Москва, в Алексеевския девически манастир се обучава учителката Елена Хр. Казанлъшева от Калофер. София Габровката е настанена за обучение в Киевски девически манастир, продължително време пребивава в него и приема монашество. Завръща се в България и към 1866 г. е обитателка на Горния калоферски метох. След Освобождението София придружава монахиня Макрина Пеева за първото ѝ пътуване в Русия.⁵⁸ Пример за проникването на руското духовно-религиозно влияние в българските девически манастири през Възраждането е фактът, че до 1947 г. калоферските монахини носят руско монашеско облекло. То се отличава с т. нар. апостолник – вид покривало за глава, което заема формата на шапката и като наметало без разрез отпред покрива раменете. То заменя кърпата за глава, но не е каноническото църковно було. Светии-застъпници на Калоферския манастир са и преподобните руски отци Антоний и Теодосий Печорски.⁵⁹ Обновяването на Горния калоферски метох през 1862 г. се осъществява с руска помощ. В писмо до Найден Геров от 27 април 1860 г. игумения Евдокия моли настойчиво да ѝ осигури потвърдителни писма за събиране на помощи в Русия.⁶⁰ Метохът се издържа само с труда на сестрите, дървената и многогодишна църква „произхожда в конечно падение и разрушение“ (Архив на Н. Геров, т. 1, С., 1931 г. Писмо № 140.). Събраните от Русия средства ще послужат за построяването на църква и училище за девойките-послушнички и за децата - сираци, подслонени и възпитавани в метоха. Руските власти предоставят необходимите документи на монахините Харитина и Евдокия от Горния калоферския метох да набират помощи от Херсонска и Кишиневска епархия

Турции и Святой земле, 2 изд., Москва, 1856, ч. II, с. 54-55.). В. Априлов. *Денница на новобългарското образование* (ч. I, изд. Одеса, 1841 г., с. 114-116), Начов, Н. *Калофер в миналото (Книга първа)*, С. 1990, с. 170-181.), Григорович, В. И. *Очерк ученаго путешествия по Европейской Турции*, Казан, 1848, с. 168-169.; Феликс Каниц „Дунавска България и Балканът“; Начов, Н. *Калофер в миналото (Книга първа)*, С., 1990.; Друмева, Валентина. *История на Калоферския девически манастир „Свето Въведение Богородично“ и на метосите в Калофер*. Света гора, Атон, 2003.).

⁵⁶ Ръкопис № 385 се съхранява в Народната библиотека в Пловдив „Иван Вазов“ и е единственият запазен документ на Калоферския манастир от Възраждането. Анализ на текста прави В. Друмева, вж. Друмева, Валентина. *История на Калоферския*с. 22.

⁵⁷ Друмева, Валентина. *История на Калоферския*..с. 300-301.

⁵⁸ Друмева, Валентина. *История на Калоферския* ...с. 307-308.

⁵⁹ Пак там., с. 309.

⁶⁰ Архив на Н. Геров, т. 1, С., 1931 г. Писмо № 140. Писмо на Недялко Хр. Бакалов до Н. Геров от 3 ян. 1861 г., Архив на Н. Геров, т. 1, С., 1911, Писмо № 84; Архив на Н. Геров, т. II, 1914, писма № 2343, 2508, 1907, 1607.; Друмева, Валентина. *История на Калоферския*с. 49-50.

в течение на една година, считано от 20 април 1861 г.⁶¹ Монахините се насочват за помощи главно към българските колонии в Одеса, Кишинев и Болград, където имат близки родственици.⁶² Финансова подкрепа за калоферския манастир оказват одеските българи по произход от калоферските фамилии Тошкови, Мутеви, Увалиеви, Кокаланови, Странски и др. Документите, свързани с пътуването на монахините Харитина и Евдокия в Русия не оцеляват след опожаряването на града през 1877 г. По сведения от архива на Н. Геров се разбира, че и след 1862 г. Харитина и Евдокия пребивават в Русия за събиране на помощи.⁶³ Мисията на двете монахини намира широк отзвук сред елита на руската столица. Резултат от това е уникалното дарение през 1864 г. от императрица Мария Александровна - един сандък с църковна утвар и облачения за манастира и шест сандъка с църковни принадлежности от новоросийския и бесарабски генерал-губернатор.⁶⁴ Пълното възобновяване и осветяване на храма на Горния метох става на 26 юли 1862 г. по времето на игумения Евпраксия Д. Гешова, пловдивския митрополит Паисий и султан Абдул Азис (1830-1876), както гласи надписът върху запазената каменна плоча над западната врата на новия представителен храм. Преди разорението на Калофер по време на Руско-турската война, по сведение на Н. Начов, обновеният Горен метох представлявал голяма двуетажна сграда, с широк подреден двор и чешма при входа. Черквата притежавала ценна утвар, дарение от Русия: хубави свещници и полилеи, ново резбовано и позлатено темпло, скъпи икони, одежди, плащаници, хоругви и евангелия в сърма и коприна, сребърни и златни съсъди, на пода извирало аязмо. Честването на Великден било особено тържествено, със служба в присъствието на цялото население, идвали и видни гости. Монахините организирали и собствен църковен хор.⁶⁵

През 1866 г. Н. Геров съдейства чрез Азиатския департамент да се приемат две момичета от Калофер в пансиона на княгиня Левашова на мястото на завършилите Гугова и Шушулова.⁶⁶ Монахините също помагат на много момичета да получат образование в Русия и след Освобождението.⁶⁷ През 1870 г. монахини от Горния метох донесят от Киев икона на Печорската Света Богородица с упоменателен надпис.⁶⁸ Голямата част от богатствата и реликвите на Горния калоферски метох се изгубват при опожаряването на града през 1877 г. Унищожени са и четирите девически метоси – Горният, Долният „Рождество Христово“, „Св. Троица“ и „Св. Богородица“. След Освобождението е изграден съвременния Калоферски

⁶¹ Писмо на Княз Лобанов-Ростовски от руската мисия в Цариград до Н. Геров, Архив на Н. Геров, т. 1, С., 1931 г. Писмо № 178 от 2 ян. 1861.; Писмо от директора на Азиатския департамент в Петербург ген.-лейтенант Ковалевски до Н. Геров, Архив на Н. Геров, т. 1, С., 1931, Писмо № 217 от 11 август 1861 г.

⁶² Монахиня Харитина е роднина на майката на Хр. Ботев Иванка Стойкова Дрянкова, чиито братя живеели в Кишинев. Монахиня Евдокия е дъщеря на Петър Стоянов, който търгува във Влашко и е роднина на Драгой Бацов. Щедрият дарител на калоферските девически метоси-манастири Георги Шопов пък е племенник на последния, вж. Друмева, Валентина. *История на Калоферския ...* с. 54.

⁶³ В Санкт Петербург те живеят една година на Фурщадската улица в дома на дворянката Дяшлева с разрешението на Руския Азиатски департамент. В Санкт Петербург се срещат със Спиридон Н. Палаузов, който им дава две писма до Калофер – за Драгой Бацов и за игуменията на Горния метох.; вж. Друмева, Валентина. *История на Калоферския ...* с. 59.

⁶⁴ Архив на Н. Геров, т.1, 1931 г. Писмо № 294; Архив на Н. Геров, т. II, 1932г. Писмо № 81.; Спомени на Елисавета Попова, л. 1.; Друмева, Валентина. *История на Калоферския ...* с. 60.

⁶⁵ Начов, Н. *Калофер в миналото (Книга първа)*, С., 1990, с. 171-175.

⁶⁶ Писмо № 346 от 17 май 1866 г. Архив на Н. Геров, т.1, 1931 г.

⁶⁷ Писмо на послушницата Ненка Василева до Н. Геров, вж. д-р М. Лещова-Трънка. *Българските монахини и техните манастири в нашето възраждане.*-Духовна култура, С., декември 1937 г., кн. 86, с.945.; Друмева, Валентина. *История на Калоферския ...* с. 309, 312-313.

⁶⁸ Пълният текст на надписа вж. Друмева, Валентина. *История на Калоферския ...* с. 61-62.

манастир „Св. Въведение Богородично“ като пряк приемник на Горния метох и на вековното женско монашество в града. Подкрепата от българската емиграция в Русия и от руското дворянство продължава до избухването на болшевишката революция (1917).

Примерите за руска материална подкрепа за девическите манастири не трябва да се разглеждат като единствената форма и повод за контакт от страна на българските монахини. Многократните срещи и пътувания на монахини в Русия като резултат имат много съществена промяна – определено се разширяват техния кръгзор, знания и социални умения, системно се увеличава броя на девойките, получили образованието си в Русия, които се насочват към учителското поприще в България. В обновените и украсени български манастири изпъкват произведенията на руското църковно изкуство. Дейността и амбициите на образованите монахини-руски възпитанички придобива популярност извън местната общественост. Чрез контактите си с българския и руския елит девическите манастири надхвърлят рамките на битовото съществуване и влизат в историята. За първи път в епохата на Възраждането се появява историческият феномен на българския женски манастир. Той става до такава степен устойчив, че дори физическото унищожение не успява да го заличи от народната памет. Концепцията за организирано женско монашество от втората половина на XVIII век се формира под влияние на руските девически обители, но намира собствено съдържание и реализация в българската възрожденска градска среда. Поддържането на активни отношения с Русия от страна на девическите манастири се основава на общата православна духовна идейна среда през XVIII и XIX век, примера на монашеското подвижничество, ценностите на ранното християнство и православната каноничност, чийто стожер е императорът и Руската православна църква. Особеност на българското национално-освободително движение е, че християнските светини са превърнати в опора на националния дух, историческа памет и самочувствие. Усиленото строителство на църкви и манастири (станало възможно след Гюлханския хатишериф и Хатихумаюна) намира идейно вдъхновение в пионерския устрем на ранното християнство, когато духовният ентузиазъм е извън всяка светска и църковна власт. През XIX век основаването на новите девически манастири е тържество едновременно на народността, на православието и на личното стремление над господстващите османски и гръцки власти. Примерите показват, че руското духовно влияние стимулира българската националната активност, без да е заплаха за идентичността за разлика от гръцкото влияние и в този смисъл изпъква ролята му за разцвета на девическите манастири.

Общата тенденция в развитието на българските и руските девически манастири през XIX в. налага известна съпоставка между тях. По отношение на изворовата база веднага се откроява руската държавна и църковна политика по точното регистриране, категоризиране и описване на монашеските общини. Документи за руските девически манастири се откриват в канцеларията на Св. Синод на Руската православна църква, в държавните архивохранилища, в частни архивни фондове на монахини и дарителки, в научната литература за историята и дейността им, сред държавните и църковни постановления, рапорти, доклади, списъци, сметководни документи, отчети и т.н. Руските исторически извори съдържат ценна информация за социалния състав на женските монашески общини, образование, дейност, имущество, книжовен фонд и т.н., докато за българските девически манастири от периода разполагаме само с откъслечни и косвени свидетелства. Сравнителният анализ между българските и руските женски монашески общини е от голямо значение за разкриването същностните черти на българското женско монашество, както и за представяне на мястото му в православния свят и сред историческите процеси в

Европа. Руската историография разкрива, че от началото на XIX век широко разпространение получават т. нар. женски религиозни общини, чиято организация наподобява къщите-килии на българските монахини.⁶⁹ В тях жените се подготвят за монашество като послушнички, а настоятелката им е с монашески сан и ги напътства. Общината представлява един вид преддверие - подготовка за манастира, докато се утвърди решението за замонашаване и приемане на монашеските обети. Една от първите женски общини в Русия възниква през 1813 г. на мястото на премахнатия в 1764 г. Арзамаски Новодевичий Алексий човек Божи манастир. Сестрите-послушнички се препитават с домашно производство – тъкане, шиене, бродерия (особено ценена е златотъканата бродерия), изработването на свещенически одежди, покривки и др. Заради многото богомолци към общината е построена странноприемница. Прерастването на общината в манастир става с естественото ѝ разширяване в стопански и религиозен комплекс, а сестринството наброява 500 монахини. В българските земи по това време е немислимо създаването на подобен монашески комплекс. През 1842 г. Алексеевската женска община е приета под покровителството на светските и духовните власти, а през 1897 г. е преобразувана в манастир. Юридическото положение на монашеството и на манастирите в Русия се определя от т. нар. „Сборник закони на руската империя“.⁷⁰ Подобно на българските манастири и в Русия през XIX век преобладават мъжките манастири, но се развива тенденция към бързо увеличаване броя на женските обители, както и числеността на сестринствата. В продължение на века ръстът на монашеството в Русия се увеличава с 86, 9 % , през 60-70 те г. темповете на нарастване се понижават, но от 80- те г. броят на обителите, особено женските се умножава. Най-голям прираст бележи делът на женските общини.⁷¹ През 1825 г. женските манастири и общини са 99 (мъжките са 377 с.г.), през 1860 са 136 (мъжките са 477), а през 1900 г. са 325 (мъжките са 503 с. г.). Броят на монахините е принципно по-малък от този на монасите, но в края на века вече ги надвишава: през 1825 г. монахините са 1882, а монасите са 3 727, през 1870 г. монахините са вече 3226, а монасите са 5 750, през 1890 г. монахините са 7 306, а монасите са 7 189.⁷² Подобно стремително нарастване на женското монашество се откроява и в българските земи, макар и не в такива стойности. Критични периоди за българските манастири са последните десетилетия на XVIII век, когато са кърджалийските размирици и революционната борба – Априлското въстание (1876) и Руско-турската война (1877-1878). Известен застои на женското

⁶⁹ Зырянов, П. Н. Цит. съч. Юридическое положение монастырей и монашества (с. 13- 18). Използваните източници в този труд са: данни за броя на манастирите и състоянието на монашеството от 1825 до 1900 г. в Сборник Русского исторического общества. СПб., 1902, т. 113, кн. 1, с. 5; Преображенский И. Отечественная церковь по статистическим данным с 1840-41 по 1890-91 гг. СПб., 1901, с. 13, 15; Всеподданнейший отчет обер-прокурора Св. Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1900 г. СПб., 1903. Приложения, с. 3-4., (таблица 1, с. 19), данни от ЦГИА г. Москва (ЦГИАМ), ф. 203 (архив на Московската духовна консистория) оп. 744, д. 2631. Таблица на съсловния състав на монашествуващите в 35 московски епархиални манастири през 1823 г. (таб. 2, с. 22.); Извлечение от отчета на обер-прокурора на Св. Синод за 1843 г., СПб., 1844, с. 19-20, също и за 1847 год. СПб., 1848, с. 18-19, за 1853 г. СПб., 1853, с. 20, за 1853 г. СПб., 1854, с. 20-21. Извлечение от отчета по ведомството на духовните дела на православното исповедание за 1856 г. СПб., 1857, с. 23; Отчет на обер-прокурора на Св. Синод за 1840 г. // РГИА, ф. 797, оп. 97, д. 562, л. 22.(таб. 3, с. 25 за социалния състав на монасите и монахините през 40-те и 50 –те г. на 19 в.). Отчет на обер-прокурора от 1840 за наказаните с епитимии в манастирите лица, РГИА, ф. 797, оп. 97, д. 562, л. 57. и др.

⁷⁰ Зырянов, П. Н. Цит. съч. Юридическое положение монастырей и монашества, с. 13-18.

⁷¹ Зырянов, П. Н. Цит. съч. Статистика за броя на манастирите и монасите в Русия има от 1808 г. (таблица 1, с. 19) за количеството на манастирите и броя на монашеството от 1825 до 1900 г. Данните са взети от Сборник Русского исторического общества. СПб., 1902, т. 113, кн. 1, с. 5, Преображенский И. Отечественная церковь по статистическим данным с 1840-41 по 1890-91 гг. СПб., 1901, с. 13, 15. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Св. Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1900 г. СПб., 1903. Приложения, с. 3-4.

⁷² Пак там.

монашество настъпва след откриването на светските девически училища през 40-те – 50-те г. на 19 в. и ориентацията на девойките към учителската професия. Ново стремително възраждане на женското монашество настъпва след Освобождението, а в началото на XX век то вече измества на много места мъжките монашески братства. Такъв процес протича и в Русия. Причините за бързото разрастване на женското монашество не са изяснени напълно, но имат отношение към социално-икономическите промени и новите обществените идейно-религиозни нагласи. Условието в българските земи, както и целите на възрожденското общество са доста по-различни отколкото в Русия, но и в двете страни православната религиозност се оказва възможната и първично приемлива форма за женска еманципация. Тя се изразява не само в рязкото увеличаване и активизиране на женските монашески общини, но и в постоянната подкрепа от страна на жени-дарителки. Девическите манастири в Русия се радват на щедрата издръжка от страна на женския аристократичен елит.⁷³ Главното направление в развитието на руското женско монашество през XIX в. е образуването на общини с благотворителна цел. Това начинание е покровителствано от императрица Мария Александрова - съпруга на Александър II, великата княгиня Александра Петровна - съпруга на великия княз Николай Николаевич и игуменията на Серпуховския Владичин манастир Митрофания - баронеса П. Г. Розен. През 1859 г. под покровителството на императрица Мария Александровна е основано „Общество за подпомагане на най-бедните манастири“.⁷⁴ През XIX век в Русия са регистрирани 12 богати манастири с капитал над 100 000 рубли. Два от тях са женски – Введенският Тихвински и Горицкият Воскресенски в Новгородска епархия.⁷⁵ Подобно богатство е невъзможно за българските девически манастири. Натрупаните ценности в най-големите от тях са унищожени в боевете на Освободителната война, разрушени са малките девически обители в Ново село, Батошево, както и стотиците села и градове с храмовете, училищата и метосите. Важно доказателство за съществуването на пълноценна форма на българския възрожденски девически манастир е повсеместното възстановяване на храмовете веднага след края на бойните действия. В първите следвоенни години отново подкрепата на Русия и на българската емиграция дава живот на историческите манастири.

Анализът на историческите процеси и състоянието на руските и българските девически манастири през XVIII и XIX в. показва следните прилики:

1. Едновременно съществуване на разнообразни православни монашески форми и практики, без да се стига до отклонение от канона.⁷⁶ Обща тенденция и при мъжките, и при женските манастири е установяването на общежителния тип.⁷⁷

⁷³ дарителка на Юрьевия манастир е графиня Анна Алексеевна Орлова-Чесменская, дъщеря и единствена наследница на дворцовия фаворит на Екатерина Велика); в началото на 19 в. в Рождественския женски манастир живеели княгиня Хованска, графиня Е. С. Шереметиева, Н. П. Евлашова, Е. С. Чаплина, в Алексеевския манастир – Раевска. Техните килии са обзаведени с целия аристократичан комфорт, заедно с женската прислуга, а мъжете – слуги (кочияши, готвачи, хористи, занаятчии) са заселени наблизко, вж. Зырянов, П. Н. Цит. съч., с. 77-79.

⁷⁴ Зырянов, П. Н. Цит. съч., с. 80, 87.

⁷⁵ Зырянов, П. Н. Цит. съч., с. 89.

⁷⁶ Основните видове манастири според организацията и финансовото състояние са общежителни, идиоритмични манастири, индивидуални килии, женски монашески общини, много богати и крайно бедни манастири, които дори не могат да си позволят обща трапеза. В женските манастири общежителният устав вероятно е въвеждан в случаите, когато наличните средства позволяват да се забрани излизането на монахините от обителта, за да продават своите ръкоделия и да събират пожертвования. Бедни манастири в Русия през първата половина на 19 в. са женският подмосковски Аносинин манастир, в който общата трапеза е крайно оскъдна, също Суздалския

2. Принципно женските манастири са по-бедни, по-малки и с по-малобройно сестринство. Общата тенденция на епохата е интензивно увеличаване на женското монашество, както и укрепването на девическите манастири.

3. Възникването на народните женски монашески общини в Русия се проявява през първата половина на 19 в., когато се основават и на повечето български девически манастири. Женските общности развиват необикновена социална активност и упражняват значително влияние върху местната общност - благотворителност, просветна дейност, стопанско и организационно развитие.

4. Обща историческа тенденция в Русия и в България е прерастването на малката женска монашеска общност в манастирски комплекс, чрез строителство, увеличаване броя на инокините, организиране и диференциране на манастирската дейност. Особено духовно постижение е изграждането на новата обител със собствения труд на монахините.

5. В историческото развитие на девическите манастири се разкрива сходна периодизация - възникване и ускорено развитие през 18 и особено първата половина на 19 в., след известен застои през 40-те и 50-те г., следва ново активизиране на девическите манастири, а от кр. на 19 в. и в първите десетилетия на 20 в. (до Първата световна война), вече много мъжки манастири са превръщани в женски.

6. Разцветът или упадъкът на манастирите до голяма степен зависи от умелото им управление.

7. Стопанската дейност на монахините в женските манастири е идентична – ръкоделие, тъкане, шиене, бродерия, градинарство и т.н., които са основни. Книжовните занимания имат второстепенно значение, въпреки че почти всички разполагат със собствено девическо училище. Благотворителността е традиционна сфера на монахините, но се развива според възможностите. Девическите манастири разполагат с недвижимо имущество, което обикновено е по-малко от това на мъжките манастири и не е основен приходоизточник. Най-големите приходи идват от дарения, завещания, милостиня, поклонничество и т.н.

8. Православните девически манастири традиционно са изградени в градовете или в близката им околност, недалеч от действащ мъжки манастир. Почетно място в управлението на манастира заемат стариците-настоянички и местния архиерей.

Разликите между руските манастири и българските през XIX в. на първо място са на принципна основа. Руските обители, както и цялото духовенство са под управлението на императора и св. Синод на РПЦ. Начело на Синода стои назначено от императора светско лице – оберпрокурор. Държавата определя вида, броя, дейността и формите на монашески живот, спазвайки и православния канон. Така освен традиционните видове ставропигиални и

Ризположенски женски манастир, който дори няма обща трапеза, а монахините се препитават сами, като могат. (вж. Зырянов, П. Н. Русские монастыри и монашество в XIX и начале XX века, Москва, 2002, с. 57.)

⁷⁷ През 1869 г. синодалният обер-прокурор граф Д. А. Толстой представя доклад за реформа в манастирския ред и се взема решение всички мъжки манастири да са уставно общежителни. Някои отстъпки за лична собственост се допуска за архимандритите на най-големите манастири. Реформата среща значителна съпротива, но обер-прокурорът успява да приведе няколко манастири в общежителен устав. Киновията се въвежда и в новооткритите обители, вж. Зырянов, П. Н. Цит. съч., с. 50, 51.

епархийски манастирите, обителите в Русия се делят още на щатни „штатные“ и нещатни „заштатные“. Първите получават издръжка от държавната хазна, а вторите съществуват от волните пожертвования. Щатните манастири се делят на три категории според своята престижност и отпуснатата от сума. Девическите манастири също получават съответна държавна субсидия.⁷⁸ В България църковната самостоятелност настъпва с провъзгласяването на Българската Екзархия през 1870 г. и едва тогава се пристъпва към изграждането на собствена църковна йерархия. Българските манастири не получават финансова издръжка от държавата и след Освобождението.

Девическите манастири, както и цялото духовенство, развиват своята дейност в условията на османската държавна власт, църковна борба с гръцката Цариградска патриаршия и схизма с последната (от 1872 г. до 1953 г.). Тези обстоятелства изиграват крайно отрицателна роля върху контактите с Русия. Затова националните задачи в двете страни са много различни. Българските обители се посвещават в по-голяма степен на модерната просвета – възпитават първите светски учителки, съпричастни са към светските събития и строгата клаузура им е непривична. Те не са отрицание на историческите процеси на модернизация, европеизация и еманципация на народността. В Русия идентичните процеси на демократизация и еманципация имат друг смисъл – действително и духовно разкрепостяване на селячеството в единствената възможна по-висша среда на манастира. В прехода към духовното жените не жаят усилия и средства – трудностите са приемани като духовно предизвикателство за личностната им реализация. Руските женски монашески общини се развиват върху народностните християнски представи за светостта на труда, равенството, страданието и милосърдието. Кризата на съсловното феодално деление в руското общество превръща манастирите в алтернатива и за жените от елита. Монахините откриват реализацията си в широка благотворителност и социална грижа, мащабите на които са над възможностите на българските девически манастири.⁷⁹ Благотворителността не е първопричина за възникването на българските манастири през Възраждането, въпреки че и в тях се осъществява подобна социална дейност. Важно предимство за развитието на благотворителността в руските женски общини е подкрепата от двореца.

След учредяването на Българската Екзархия се налага тя да поеме голямата част от национално-политическите задачи, докато в Русия императорското самодържавие извършва обратния процес на секуларизация - държавата налага целите, задачите и организацията на цялата църковна система. Посочените явления обясняват фактът, че руските духовни власти и монашеското съсловие са много по-консервативни и критични спрямо светската култура в сравнение с българското духовенство. Дори просветения московски митрополит Филарет не приема четенето на светска литература в килиите, а в много манастири не се позволява дори

⁷⁸ През 1864 г. на манастирите са отпуснати 303 089 рубли, което съставлява 5,6 % от общите средства на Синода за същата година. Най-голям дял от тази сума получават мъжките епархиални манастири - 191 265 рубли. На женските манастири отпускат 56 693 рубли, а на лаврите и ставропигиалните – 25 224 рубли. За подпомагане на нещатните мъжки манастири и скитове се отделят 10 113 рубли. Към 1880 г. държавните разходи за манастирите и лаврите се увеличават до 425 092 рубли, вж. Зырянов, П. Н. Цит. съч., с. 75, 76.

⁷⁹ При Владично-Покровската община на милосърдните сестри в Москва, учредена от игумения Митрофания в 1869 г., функционира приют за девойки-сираци, амбулаторна лечебница и аптека, дом за престарелите монахини и милосърдни сестри. В женския Костромски Богоявленски манастир Червеният кръст открива лечебница, амбулатория, аптека и др. Пример за благотворителна дейност са руските девически манастири: Троицки Виннице-Браилowski, Киевски Покровски, Леснински, Холщински, Вировски, Теолински и мн. др. В някои от тях се откриват училища за девойки-сираци от селското население. (вж. Зырянов, П. Н. Цит. съч., с. 135, 136.)

четенето на вестници. Критично е отношението на руското духовенство и към промените в църковната архитектура, привнесени от западни архитекти. В България просветеното духовенство, част от което са и монахините-руски възпитанички, надмогва каноничната затвореност и строга религиозност, отдавайки се на народното дело – движението за новобългарска просвета и култура, църковната борба срещу гръцкото духовенство и освободителното движение. Общите идейно-религиозни нагласи в православно женско монашество през XVIII и XIX век стимулират развитието му на ново равнище, постигат сходни резултати, но са породени от различни исторически условия и имат различен социален смисъл. Българските монахини възприемат организационната институционална форма на православно девически манастир и я изпълват с идеологията на възрожденското общество, добавяйки индивидуалността, амбицията и самочувствието на новата българка.
